

samen®

Amsterdamsche Coöperatieve Woningvereniging 'Samenwerking' B.A.

December 2024

Jan Frederik Staal

(1879-1940)

Leo Pauw

Hoek Joh.M. Coenenstraat/Bartholomeus Ruloffsstraat (foto: Paul Paris).

Een van de markantste stukjes architectuur van het bezit van Samenwerking bevindt zich ongetwijfeld op de hoek van de Joh.M. Coenenstraat en de Bartholomeus Ruloffsstraat. Hier ontmoet de fantasie van de Amsterdamse school het rationele van de in die jaren opkomende nieuwe zakelijkheid. De man die het bedacht was Jan Frederik Staal. Hij staat centraal in deel 3 van onze serie over de architecten van Samenwerking.

Jan Frederik Staal is een wat onderbelichte architect in de geschiedschrijving van de Amsterdamse bouwkunst; ten onrechte, vooral omdat via de bestudering van zijn werk de opeenvolgende stromingen in de Amsterdamse bouwkunst goed te volgen zijn. Hij paste aanvankelijk een art-decoachtige stijl toe, stapte via Berlagés rationalisme over op de Amsterdamse school, om uit te

komen bij het modernisme van het nieuwe bouwen. Zijn bekendste gebouw zou het Twaalfverdiepingengebouw worden, beter bekend als de Wolkenkrabber, de eerste echte woontoren van Amsterdam. Maar daarover later meer.

Zoon van een aannemer

Jan Frederik ('Frits' voor intimi) Staal werd op 28 februari 1879 geboren in Amsterdam, als vierde kind in een gezin dat uit zeven kinderen zou bestaan. Zijn vader (Jan Frederik sr.) was een 'selfmade' man. Hij had in 1868 samen met twee broers Haalmeijer de firma Staal & Haalmeijer opgezet. Het aannemersbedrijf zou een goede reputatie opbouwen en leverde bijvoorbeeld de complete inrichting van de Hollandsche Manege aan het Vondelpark (1881). Zoon Frits bezocht de hbs en kreeg daarna een opleiding 'in de praktijk'. In een latere brief schreef hij: *'Ik werd voor het bouwbedrijf opgeleid. Op mijn 13e jaar tekende ik al op avond-tekenscholen, van mijn 16e-18e timmerde ik, en van mijn 18e-21e werd ik op architectenbureaus afgericht.'*¹

25

Op zijn twintigste werd hij al vader, nadat hij Johanna Hoogenkamp had leren kennen en haar zwanger had gemaakt. Ze zouden enkele jaren later trouwen (in 1905) en samen drie zoons krijgen. Er moest dus ook al vroeg brood op de plank komen. Op zijn 23^e (na een verblijf

Frits Staal in 1901.

van een half jaar in New York) trad hij in dienst bij het aannemersbedrijf van zijn vader. Hij werkte daar samen met Co Kropholler, met wie hij in 1902 een eigen architectenbureau zou beginnen: 'A.J. Kropholler en J.F. Staal jr. Architecten'. Het prille bureau haalde, ondanks de jonge leeftijd van de twee partners, direct al flinke projecten binnen, zoals het gebouw van de levensverzekeringmaatschappij 'De Utrecht' aan het Damrak (waarschijnlijk te danken aan de uitstekende reputatie van het bedrijf van Staals vader).

1] In dit artikel is vooral gebruik gemaakt van de monografie over Staal van Hans Willem Bakx: *Jan Frederik Staal (1879-1940). De wil van het gebouw en de wil van de tijd*, Rotterdam (Bonas) 2015.

Kantoorgebouw De Utrecht, Damrak 28 (1905 opgeleverd), met rechts daarvan Kantoor- en magazijngebouw eveneens voor De Utrecht (1905). Foto uit 2010 (maker onbekend).

Het bureau zou een kleine acht jaar bestaan en in die tijd een groot aantal projecten opleveren, in totaal zo'n twintig, waaronder kantoorpanden, pakhuizen, hotels, winkelpanden en een kapel. In 1908 kwam de jongere zus van Kropholler op het bureau werken. Margaret Kropholler (1891-1966) kreeg een verhouding met de twaalf jaar oudere - én getrouwde - Frits Staal. Het leidde tot een conflict tussen broer en zus Kropholler, maar ook tot een breuk van Staal met zijn compagnon. Staal begon voor zichzelf.

In 1910 vestigde hij zich als zelfstandig architect, aan de Weteringschans 83. Aanvankelijk woonde en werkte hij daar alleen; later voegde Margaret Kropholler zich bij hem. Ze werd behalve zijn levenspartner ook de nieuwe zakenpartner van Staal. Ze trouwden (pas) in 1936 en kregen samen een dochter. (Overigens kreeg Frits Staal nog een zoon, in 1930, uit een buitenechtelijke relatie). Margaret Staal-Kropholler zou een evenzeer gewaardeerde architect worden.²

Willemspark

Zijn nieuwe bureau had geen gebrek aan opdrachten. Zo zou hij zestien herenhuizen ontwerpen in wat destijds 'Willemspark' werd genoemd: het gebied ten zuiden van het Vondelpark waar Amsterdams enige villapark zou ontstaan. In de tweede helft van 1910 begon hij met ontwerpen en in 1912 werden de laatste huizen opgeleverd. Het was zijn 'berlagiaanse' periode. Het is de moeite

2] Zie: https://nl.wikipedia.org/wiki/Margaret_Staal-Kropholler.

Emmaplein 2, Emmalaan 8-10.

bouwde Staal een waar 'kasteel', bestaande uit drie herenhuizen onder twee kappen. Een huis met de ingang aan het Emmaplein 2, en de twee andere met de ingang aan de Emmalaan 8 en 10.

om een wandeling door de buurt te maken en zijn ontwerpen te bekijken. Het voert te ver om ze hier allemaal te noemen, maar hij ontwierp een dubbele villa aan de Emmalaan 7 en 9. Daar vlakbij

Koningslaan 54-56.

verraadt de detaillering de bouwtijd en in die destijds moderne detaillering is de invloed van Berlage weer herkenbaar, maar toch is dit bijna tijdloze architectuur. Een vergelijking met de huizen uit 1904 van K.P.C. de Bazel (1869-1923), Koningslaan 14-16, leert wat de verschillen zijn. De Bazel historiseert niet echt maar neigt toch naar een oudbakken monumentaliteit, terwijl ook zijn interieurs de geest van een voorbije tijd ademen. Staal heeft juist gestreefd naar een wat informele architectuur, die meer doet denken aan een villa, waarbij hij het grote volume met ware meester-

Een van de meest bijzondere ontwerpen uit die periode is Koningslaan 54-56, dat in 1912 voltooid werd: twee herenhuizen onder één kap. Vincent van Rossum schreef hierover:

“Natuurlijk

hand heeft geleed. De schitterende hal van Koningslaan 54, een rijksmonument, is gaaf bewaard gebleven en laat zien hoe groot de invloed was van het moderne Engelse landhuis.”³

Amsterdamse school

In 1916 werd het Scheepvaarthuis opgeleverd. Staal was toen al zo’n vijftien jaar actief als zelfstandig architect, maar dat belette hem niet om aan zijn vriend Richard Roland Holst voor te stellen om het Scheepvaarthuis van J.M. van der Mey eens te gaan bekijken. Niet lang daarna nodigde hij Michel de Klerk, een van de belangrijkste medewerkers aan het Scheepvaarthuis en tevens de ontwerper van het Hillehuis (1912) aan de Gabriël Metsustraat, uit om eens kennis te komen maken op zijn bureau. Staal was enthousiast over de vernieuwing in de bouwkunst die de geschiedenis is ingegaan als de Amsterdamse school. Een breuk met de sobere, rationalistische principes van Berlage (de ‘Beurs van Berlage’ werd in 1903 opgeleverd). Een jongere generatie architecten stond op om ‘drama’ en verbeelding toe te voegen aan de bouwkunst: gevels kregen een uitgesproken reliëf, sculpturale vormen, geprononceerde hoekpartijen met torenachtige bekroningen. Portieken in de vorm van een parabool. Muurvlakken met verschillende kleuren steen. Vensterpartijen werden sprekende accenten en kregen ongewone vormen. Dakpannen gebruikt als bekleding van buitenmuren. Op onverwachte plekken toepassing van houten delen. De fantasie aan de macht. Bouwkunde was bouwkunst geworden. Het feest zou zo’n vijftien jaar duren, al werden de uitbundige beginjaren (Scheepvaarthuis, Spaarndammerplantsoen), als gevolg van de instortende economie na de Eerste Wereldoorlog, gevolgd door een versobering en ‘verstrakking’ van de stijl.

28

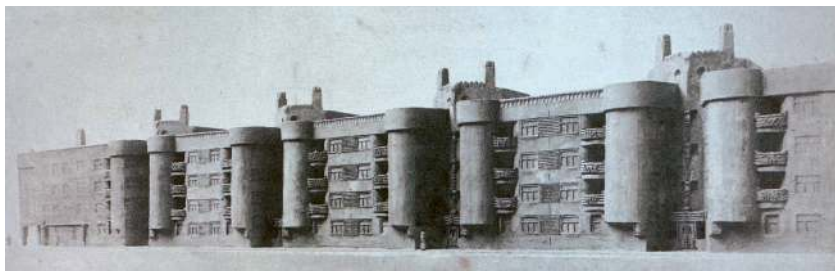
Penseeltekening van Staal
door Michel de Klerk (1918).

3] In Binnenstad, 271, juli/augustus 2015: <https://www.amsterdamsebinnenstad.nl/binnenstad/271/architect-staal.php>.

Samenwerking

Staal had in 1917 een belangrijke bijdrage aan Park Meerwijk in Bergen geleverd. Na zijn degelijke huizen in Amsterdam-Zuid experimenteerde hij vrolijk mee met enkele andere architecten in deze villawijk in de stijl van de Amsterdamse school. Twee jaar later begon hij te tekenen aan het blok aan de Joh. M. Coenenstraat (en Bartholomeus Ruloffsstraat en Bronckhorststraat). Dit blok volgde direct na de drie befaamde blokken van De Klerk in de Spaarnammerbuurt en ging een stap verder. Meer nog dan De Klerk drukte Staal door de herhaling in de straatwand iets uit van de moderne stad. In zijn eerste ontwerp leefde hij zich uit in de gevel van de Joh. M. Coenenstraat, en koos voor een vlakkere gevel aan de Bronckhorst- en Bartholomeus Ruloffsstraat.⁴

Eerste ontwerp Joh. M. Coenenstraat.

In een tweede ontwerp keerde hij de zaken om: de gevel aan de Joh. M. Coenenstraat hield hij vlak en de gevel aan de Bronckhorst werd plastischer. In de Joh. M. Coenenstraat bracht Staal een strakke ritmering aan, waarbij de lange wand met identieke vensters werd onderbroken door verticale, voor de trappenhuisen geplaatste rechthoekige vensterkasten, van blauw geschilderd cementijzer, met daarin aan drie zijden draadglazen ruitjes in ladderpatroon. De gevels aan de Bronckhorststraat zijn uitbundiger, vooral de trappenhuisen met de krullende gevel. Aan de voorkant blind, maar met aan de zijkant laddervensters. De Bartholomeus Ruloffsstraat fungeert visueel als een overgang van de strakheid van de Joh. M. Coenenstraat naar de uitbundigheid van de Bronckhorststraat. De gevel is vlak, maar heeft een welving in het midden van het blok,

---

4] Aanvankelijk was het blok een gezamenlijk project van Ons Huis (Bronckhorststraat) en Samenwerking (blok Joh. M. Coenen). Samenwerking was wat beter bij kas, waardoor de woningen aan de Joh. M. Coenen groter en luxueuzer zouden worden uitgevoerd.

Trappenhuizen Joh. M. Coenenstraat
(foto: Paul Paris).

Krullende gevel trappenhuis
Bronckhorststraat (foto: Paul Paris).

waar de centrale entree en het trappenhuis zich bevinden, met de formidabele deur. De afwisseling in de kleur van de bakstenen vlakken zorgt voor een extra ruimtelijke werking.

Zien we in de Bronckhorststraat nog expliciete kenmerken van de Amsterdamse school (zie ook de foto hierbij van het glas in lood in de trappenhuizen), de Joh. M. Coenenstraat toont al een overgang naar een nieuwe vorm van architectuur, die de nieuwe zakelijkheid genoemd zou worden. En dan gaat het niet alleen om het experimenteren met andere materialen zoals staal met glas, maar vooral ook om de hoekconstructie met de Bartholomeus Ruloffsstraat. Hier vallen de verspringende muurvlakken met rechte hoeken en het rechthoekige balkon op de tweede verdieping op. Zakelijke architectuur. En dat wordt gedurfd gecombineerd met rondingen in het metselwerk en een erker met roeden, typisch Amsterdamse school.

Trappenhuis
Bronckhorststraat
(foto: Paul Paris).

Modernisme

Gaandeweg wendde Staal zich tot het modernisme, met de reeds genoemde Wolkenkrabber als resultaat. De eerste woontoren van Amsterdam werd gebouwd tussen 1930 en 1932 en het ontwerp kende zowel elementen van de Amsterdamse school als van de nieuwe zakelijkheid. Berlages idee om op elke hoek in zijn Plan Zuid een toren te plaatsen is nooit gerealiseerd, maar dit gebouw moet Berlage deugd hebben gedaan. Een bekroning van Plan Zuid.

De Wolkenkrabber, Victorieplein.

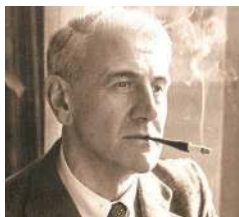
31

Hoek Apollolaan/Beethovenstraat.

Om bij Amsterdam-Zuid te blijven: een van Staals laatste werken (1938) was het blok op de hoek van de Apollolaan en de Beethovenstraat (en de erachter gelegen eengezinswoningen in de Corellistraat). De stijlbreuk met de omliggende gebouwen is duidelijk: erker-

kasten van plaatijzer met aan de zijkanten gestante ovale openingen. Frits Staal werkte bij dit project samen met zijn zoon Arthur.

Frits Staal
halverwege
de jaren dertig.

Staal werkte regelmatig samen met zijn vrouw Margaret Kropholler. Die samenwerking is onder meer te zien in de Beurs in Rotterdam. Staal ontwierp het gebouw, en zijn vrouw het interieur. Frits Staal stierf op 8 april 1940 op 61-jarige leeftijd aan de gevolgen van een operatie in verband met kanker. Staal werd begraven op de Nieuwe Oosterbegraafplaats in Amsterdam. Zijn vrouw Margaret werd daar in 1966 bijgezet.